

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.5.47>

ФЕДОРЧУК Я.І.

**КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВИМУ
КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ****CRIMINOLOGICAL SECURITY IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX
OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW**

У статті встановлено, що оборонно-промисловий комплекс не став винятком у процесі глобальної криміналізації економіки, який відбувся під час переходу від планово-адміністративної до ринкової її моделі, послаблення державного регулятивного впливу й посилення нігілістичних тенденцій управління. Злочинність у цьому комплексі – це специфічний вид криміногенної дійсності в органах державного управління, підприємствах, установах і організаціях промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надають послуги військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами, що відображає кримінально-протиправні явища, тенденції і чинники, на стику економічної, політичної та організованої злочинності, переважно за рахунок тривалого функціонування корупційних схем, стійкість яких забезпечується прикриттям владними структурами та їх посадовими особами, що унеможливує чи ускладнює або може унеможливити чи ускладнити реалізацію задекларованих стратегічних завдань держави, особливо в умовах воєнного або надзвичайного стану. Доведено, що такі кримінологічні ознаки деструкції оборонно-промислового комплексу не є вичерпними, однак їх цілком достатньо для того, щоб отримати загальне уявлення про відповідні кримінальні правопорушення як складну кримінологічну категорію, що включає структурний і функціональний виміри, які містять власні компоненти, сегменти та механізми відтворення криміногенності (детермінаційний комплекс) і злочинності як такої. За таких умов, виключно покаранням, неможливо досягнути мети запобіжного впливу. Таким чином, забезпечення кримінологічної безпеки оборонно-промислового комплексу повинно набути оперативного значення держави, спрямованого на реформування сфери безпеки та оборони шляхом реалізації стратегічних цілей.

Ключові слова: оборонно-промисловий комплекс, національна безпека, кримінологічна безпека, воєнний стан, кримінальне правопорушення.

The article establishes that the defense-industrial complex was not an exception in the process of global criminalization of the economy, which took place during the transition from the planning-administrative to the market model, the weakening of state regulatory influence and the strengthening of nihilistic management tendencies. Crime in this complex is a specific type of criminogenic reality in state administration bodies, enterprises, institutions and organizations of industry and science that develop, produce, modernize and dispose of products for military purposes, provide services in the interests of defense for the equipment and material support of security forces and forces of defense, as well as supply goods for military purpose and dual use, provide military services during the implementation of measures of military-technical cooperation of Ukraine with other states, which reflects criminal and illegal phenomena, trends and

factors at the intersection of economic, political and organized crime, mainly due to the long-term functioning of corruption schemes, the stability of which is ensured by the cover-up by the power structures and their officials, which makes it impossible or difficult or may make it impossible or difficult to implement the declared strategic tasks of the state, especially in conditions of war or a state of emergency. It has been proven that such criminological signs of the destruction of the defense-industrial complex are not exhaustive, but they are quite sufficient to get a general idea of the relevant criminal offenses as a complex criminological category that includes structural and functional dimensions that contain their own components, segments and mechanisms reproduction of criminogenicity (deterministic complex) and crime as such. Under such conditions, it is impossible to achieve the goal of preventive influence solely by punishment. Thus, ensuring the criminological security of the defense-industrial complex should acquire the operational importance of the state, aimed at reforming the sphere of security and defense through the implementation of strategic goals.

Key words: *defense-industrial complex, national security, criminological security, martial law, criminal offense.*

Криміналізація економіки та практично усіх сфер господарювання стримує розвиток ринкових відносин, загрожуючи національній безпеці держави, під якою відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», розуміється захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [1].

Національним інтересам України відповідає сталий розвиток національної економіки, інтеграція України в європейський економічний простір, розвиток рівноправного взаємовигідного економічного співробітництва з іншими державами. Забезпечення економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз [2].

Безпека на рівні суспільної свідомості виступає як відсутність небезпеки, збереження чи надійність, і таке поняття вживається щодо найрізноманітніших процесів, як природних, так і соціальних [3, с. 7]. Відповідна категорія відображає не просто своєрідні властивості самого феномену у певній сфері діяльності, а й все-таки залучає до свого складу загальні й типові характеристики всіх сфер життєвого процесу людини та суспільства, що у своїй сукупності спрямовані на виживання соціальної системи, особи, суспільства й держави.

Національна безпека у єдиній системі безпеки виконує ключову роль. Пояснюється це тим, що особистий і колективний інтереси можуть бути гарантовані лише в рамках держави його політичними, юридичними, економічними засобами і інститутами влади. Що ж до регіонального і глобального рівнів інтересів, то тільки держави є суб'єктами відносин відповідних рівнів, оскільки сучасне людство є співтовариством держав. Можливість забезпечити сукупність інтересів всіх рівнів в будь-якій сфері життєдіяльності (політичній, економічній, військовій і інших) визначається перш за все здатністю і готовністю держав виконати це.

Національна і державна безпека співвідносяться як ціле і частина. Вони можуть співпадати, але можуть і істотно відрізнятись. При цьому національна безпека первинна, оскільки держава виникає і функціонує в результаті зацікавленості в ній суспільства [4].

На нашу думку, при характеристиці співвідношення між національною і державною безпеками необхідно виходити з їх відмінностей за масштабами соціальних структур (особи як одиничного елемента в будь-якій соціальній структурі; суспільства як сукупності взаємодіючих в різних формах осіб; держави як специфічної форми соціального об'єднання і організації спільності, що забезпечує регулювання і супідрядність інтересів різних соціальних груп), чий інтерес і безпека захищаються і забезпечуються, а також із ступеня збігу інтересів об'єктів безпеки.

До того ж, національна безпека – поняття ширше, ніж поняття державна безпека. Розмежування змісту і об'ємів державної і національної безпеки базується на тому, що для першої властива орієнтація на захист державної безпеки через систему органів влади і управління, державно-визначених і офіційно закріплених ідеології, політики, економічної системи тощо. Зміст і об'єм національної безпеки відрізняються від державної за системою інтересів громадян, а також організацій і соціальних структур, які не відносяться до офіційно проголошених. Для

державної безпеки, як частини національної, властива орієнтація на захист державних утворень через систему державних органів влади і управління. На її рівні розглядається суспільна безпека як стан і підтримка громадського порядку, безпека державного устрою, продовольча безпека і ін. При співпаданні або відсутності антагоністичних суперечностей між інтересами різних соціальних груп можливий збіг державної і національної безпеки [5, с. 16].

По-друге, оскільки сама проблема безпеки виступає однією із найглобальніших проблем людства, їй притаманний системний характер, а отже, вона перебуває під кутом розгляду різних наук (психології, юриспруденції, філософії, соціології тощо). Із точки зору психології, безпека розуміється як відчуття, сприйняття й переживання необхідності у захисті життєвих (духовних і матеріальних) потреб та інтересів людей; з точки зору юриспруденції, вона вивчається як система встановлення правових гарантій захищеності особи та суспільства, забезпечення їх нормальної життєдіяльності, прав і свобод [6, с. 672]; із точки зору наукових поглядів філософів і соціологів, безпека розглядається як стан, тенденції розвитку та умови життєдіяльності суспільства, його структур, інститутів і порядків, за яких забезпечується збереження оптимального співвідношення свободи й необхідності [7, с. 18].

По-третє, безпека – це культурно-історичний феномен, тобто самостійне явище, що має історичну форму, зміст, механізм виникнення та розвитку. У перекладі з іврити має значення надійності. З латини («*sine cura – securitas*») таке поняття означає стан, якому притаманне відчуття захисту [8, с. 48–49].

Як зазначає С. А. Мозоль, кримінологічна безпека в цей історичний момент є одним із провідних напрямків у системі забезпечення безпеки, адже зараз ми постійно стикаємося з небувалим зростанням злочинності та посиленням суспільної небезпечності злочинних проявів. Забезпечення кримінологічної безпеки – це система заходів, здійснюваних державними та іншими органами, організаціями й установами, а також окремими громадянами з метою захисту важливих інтересів особи, суспільства та держави. Головну роль у здійсненні цих заходів відіграють правоохоронні органи, хоча пріоритет у цій роботі має бути відданий громадським інституціям. Головною метою забезпечення кримінологічної безпеки суспільства, особи та держави є своєчасне виявлення кримінологічних загроз, їх нейтралізація й відображення. Характер і вид загрози впливає на вибір заходів по забезпеченню кримінологічної безпеки, визначає напрями забезпечення безпеки та сприяє виявленню можливих об'єктів злочинних посягань. Їх конкретизація допомагає координувати діяльність різними державними та громадськими структурами [8, с. 127].

Як зазначає В. В. Сазонов, у вузькому кримінологічному розумінні економічна безпека – це стан захищеності економічної систем та її інститутів від дії кримінальних практик і криміногенних факторів (загроз). У широкому ж кримінологічному розумінні економічна безпека – це частина національної безпеки, що відображає прийнятний у конкретних історичних умовах рівень ураженості економіки злочинністю, а також допустимий ступінь економіко-кримінального впливу на політику, право, культуру та довкілля. Це визначення, ясна річ, не є бездоганим із точки зору економічної теорії, однак є цілком прийнятним, на нашу думку, для забезпечення саме кримінологічної складової економічної безпеки. Неважко при цьому помітити, що в цьому визначенні використовуються оціночні категорії, як-то прийнятність і допустимість. Ми свідомо їх вмонтували в дискурс цього дослідження з метою позначення мінливості, гнучкості й адаптивності самого феномену «економічна безпека», його контекстуальності та принципової неможливості задати й забезпечити стійкі параметри протягом умовно тривалого часу, на відносно довгу перспективу [9, с. 65–66].

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» під оборонно-промисловим (ОПК) слід розуміти *сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами* [1].

На думку С. О. Кожушко, уже із цього визначення можна зробити первинні висновки про бінарну природу відтворюваних у ньому кримінальних практик: з одного боку, вони постають як інструменти злочинного збагачення (ОПК як ресурсне поле), з іншого ж – як фактори цілеспрямованої обструкції оборонної здатності держави (ОПК як об'єкт деструктивного впливу з боку ворожого зовнішньо-політичного агента) [10].

Державний сектор ОПК представлено підприємствами (машинобудівні, авіабудівні, суднобудівні та судноремонтні, бронетанкові заводи, дослідницько-проектні центри, зокрема, конструкторське бюро, а також науково-виробничі й науково-дослідні комплекси, інститути тощо), об'єднаним раніше концерном (ДК) «Укроборонпром», а нині АТ «Українська оборонна промисловість», яка є суб'єктом делегованих повноважень щодо управління об'єктами державної власності. Унаслідок зазначеного, посадові особи мають діяти виключно на підставі, у межах визначених повноважень та у способи, що передбачає Конституція та інше законодавство України, під час реалізації ввірених їм повноважень [11; 12, с. 123].

Варто додати, що у Великій Британії також використовується поняття «оборонна промисловість» (Defence Industry) [13]. У Франції «оборонна промисловість та промисловість сектору безпеки» (Defence and security industry) [14]. Однак, у США поки що збережено поняття воєнно-промислового комплексу (Military–Industrial Complex) [15].

АТ «Українська оборонна промисловість» займається виробленням продукції військового, цивільного, а також подвійного призначення: бронетанкова, авіаційна, морська і спеціальна техніка, а також радіолокаційна техніка, засоби протиповітряної оборони, радіозв'язку, радіолокації та радіоелектронної боротьби, засоби ураження (зокрема, артилерійське, високоточне озброєння), вибухові речовини (тринітротолуол, піроксилін та ін.). Окремим напрямом роботи є експортно-імпорتنі операції, тобто зовнішньоекономічна діяльність у сфері торгівлі продукцією військового та подвійного призначення. Основний суб'єкт господарювання, який забезпечує цей напрям його діяльності, – державна компанія «Укрспецекспорт» [10, с. 3] (передали до сфери управління Міноборони на час воєнного стану [16]). Очікувані результати від такої діяльності по суті вже сформульовані, а також визначений їх вплив на існуючий стан справ і конкретне розв'язання проблем. Так, стратегія розвитку ОПК України – *документ, що розробляється за результатами огляду оборонно-промислового комплексу України та визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів* [1].

Втім, будь-яка сфера відносин, в якій йдеться про управління коштами, а особливо державними, характеризується підвищеними корупційними ризиками. І саме неналежний кримінологічний супровід функціонування ОПК в Україні призвів до того, що з-поміж інших криміногенних факторів наявна проблема вчинення службовцями (посадовими) кримінальних правопорушень. Особливою латентністю в цьому відношенні вирізняються посади категорії «А», тобто найвищого корпусу державної служби. Задекларовані в Стратегії національної безпеки (2015 і 2020 рр.), Стратегії боротьби з організованою злочинністю (2011 і 2020 рр.), як і прийнятих раніше загальнодержавних комплексних цільових програмах (1993, 1996, 2000, 2006 рр.), концепціях (2010 і 2011 рр.) правові та інституційні зміни здебільшого залишаються нерезалізованими. Попри якісне оновлення системи кримінальної юстиції, модернізацію правоохоронних інституцій та судочинства загалом, у тому числі, на діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням негативно позначається недооцінка потенціалу прогнозування криміногенної ситуації у масштабах країни [17, с. 1] та в окремо визначених сферах суспільної діяльності, зокрема, в ОПК.

ОПК не став винятком у процесі глобальної криміналізації економіки, що відбулася під час переходу від планово-адміністративної до ринкової її моделі, послаблення державного регулятивного впливу та посилення нігілістичних тенденцій управління. Це підтверджується як оцінками правоохоронців, так і моніторингом публікацій у засобах масової інформації та журналістських розслідувань. Водночас, глобалізація загалом кримінологічно багатозначна. Як дуже складний та суперечливий соціальний процес, вона одночасно може бути і криміногенною, і антикриміногенною. Причому криміногенність глобалізації набагато перевищує її антикриміногенні можливості. І це положення є вихідним з її комплексної кримінологічної оцінки. Завдання полягає у виявленні тих особливостей глобалізації, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень в ОПК, з метою їх своєчасного прогнозування та мінімізації, та тих позитивних сторін її, які сприятимуть недопущенню чи запобіганню кримінальним відхиленням. У структурі цих особливостей значне місце посідають проблеми розширення ринків фінансових спекуляцій, втрати суверенітету національними урядами та інші.

У цьому контексті, відмітимо, що фінансові потрясіння в умовах глобалізації провокують економічні, соціальні та політичні кризи, останні детермінують нові серйозні погіршення криміногенної обстановки. У свою чергу, суттєве обмеження влади, можливостей національних урядів

та перетворення їх на прислужників глобального бізнесу призводять до хаосу та безмежної, безконтрольної злочинності. Рада національної безпеки європейської спільноти вважає, що глобалізація кидає виклик управлінським можливостям національних урядів. Це проявляється у потоках інформації, технологій, а також у поширенні зброї й фіктивних фінансових угод. Країнам ЄС та світу загалом слід виважено та критично підходити до процесів глобалізації з урахуванням негативних політичних, економічних, організаційних, а отже, і кримінологічних наслідків з метою їх мінімізації. Особливу увагу слід приділити науковому аналізу проблеми оптимізації кримінальної та інших форм відповідальності з метою співвіднесення її з реальними можливостями правоохоронних та правозастосовних органів. Це сприятиме мінімізації безкарності, яка у свою чергу суттєво інтенсифікує та детермінує злочинність.

Узагальнюючи викладене вище, а також урахуовуючи положення чинного законодавства та національні правові традиції, можна сформулювати такий висновок: *правопорушення в ОПК як один з різновидів девіантності залежно від конкретних умов та обставин може виявлятися у вигляді як делінквентної (адміністративні, дисциплінарні правопорушення тощо), так і кримінальної (злочинної) поведінки*. Проведений науково-практичний пошук засвідчує, що нині статистична звітність не оперує уніфікованим критерієм у досліджуваній сфері [18; 19]. Не сприяє формуванню кримінологічного погляду й той факт, що не всі державні органи оприлюднюють статистику щодо кримінальних правопорушень, вчинених службовцями, які працюють (проходять службу) в тій чи іншій галузі оборонної промисловості. За таких обставин цілком законно, що на сьогодні в науках кримінально-правового циклу відсутні визначення таких понять як «злочинність в ОПК», «запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються в ОПК» тощо, й відповідно ними не оперують на практиці.

Злочинність в ОПК – *це специфічний вид криміногенної дійсності в органах державного управління, підприємствах, установах і організаціях промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надають послуги військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами, що відображає кримінально-протиправні явища, тенденції і чинники, на стику економічної, політичної та організованої злочинності, переважно за рахунок тривалого функціонування корупційних схем, стійкості яких забезпечується прикриттям владними структурами та їх посадовими особами, що унеможливує чи ускладнює або може унеможливити чи ускладнити реалізацію заявлених стратегічних завдань держави* («Про Стратегію національної безпеки України» [20], «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» [21], «Про Стратегію Економічної безпеки України» [22], «Про Стратегію боротьби з організованою злочинністю» [23], «Про Національну стратегію у сфері прав людини» [24] тощо).

Зважаючи на вищевикладене, доцільно зробити висновок про те, що мета реформування ОПК України може бути досягнута шляхом реалізації наступних цілей: 1) системне та раціональне реформування; 2) запровадження ефективних механізмів взаємодії між замовниками та підприємствами ОПК; 3) підтримка технічного та технологічного розвитку; 4) інтеграція в світовий ринок озброєння та військової техніки; 5) підвищення інвестиційної привабливості та покращення фінансового стану підприємств; 6) формування кримінологічної безпеки в ОПК, шляхом запровадження розроблених автором загальносоціальних та спеціально-кримінологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням.

Для досягнення означених цілей, спираючись на доктринальні положення кримінологічної науки, а також використовуючи функціональний підхід й відповідну структурно-логічну схему, як кінцевий продукт цього дисертаційного дослідження, нами вбачається формування цілісної кримінологічної моделі запобігання злочинності в ОПК, структура якої складається з таких елементів: 1) нормативно-правове регулювання (поточний стан та перспективи розвитку); кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень, що вчиняються в ОПК (аналіз, класифікація тощо); 2) кількісно-якісні показники злочинності (стан, структура, динаміка); 3) причини та умови вчинення кримінальних правопорушень (детермінанти); 4) характеристика особи-злочинця (організованих груп); 5) суб'єкти запобігання кримінальним правопорушенням (система, класифікація, компетенція); 6) заходи запобігання кримінальним правопорушенням (у тому числі виявлення таких діянь, протидія їм та взаємодія суб'єктів запобігання).

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print>
2. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серп. 2021 р. Указ Президента № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>
3. Падалко Р. К. Державна служба боротьби з економічною злочинністю України в системі забезпечення економічної безпеки: адміністративно-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 19 с.
4. Пендюра М. М. Правове забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2005. № 2. С. 86–94.
5. Косевцов В. О., Білько І. Ф. Концепція національної безпеки: між тоталітаризмом і демократією. *Підтекст*. 1996. № 3 (7). С. 13–18.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 1. А – Г / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. 672 с.
7. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с.
8. Мозоль С. А. Кримінологічна безпека в Україні: монографія. Харків: Константа, 2018. 482 с.
9. Сазонов В. В. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08. Харків. 2020. 416 с.
10. Кожушко С. А. Феномен злочинності в оборонно-промисловому комплексі України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1. (22). С. 224–233.
11. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
12. Ярусевич А. С. Адміністративно-правовий статус суб'єктів управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі: дис. ... док. філософ. 081. Суми. 2023. 240 с.
13. Industry for Defence and a Prosperous Britain: Refreshing Defence Industrial Policy. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/669958/DefenceIndustrialPolicy_Web.pdf.
14. Defence and security industry: Which security industry are you speaking about? Vincent Boulanin 2012. N°6 Paris Papers. 51 p. URL: <https://www.defense.gouv.fr/content/download/158183/1626442/file/Paris%20Papers%20n%C2%B06.pdf>
15. American Heritage Dictionary. Houghton Mifflin Harcourt. 2015. Retrieved 3March 2016. <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=military+industrial+complex&submit.x=0&submit.y=0>
16. Уряд передав «Укрспецекспорт» та дві його «дочки» в управління Міноборони. URL: <https://bankruptcy-ua.com/news/19516>
17. Василевич В. В. Теоретико-прикладні засади кримінологічної політики України: автореф. ... дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2021. 42 с.
18. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
19. Кримінальна ситуація в Україні в умовах війни: основні тенденції. 2022 рік : монографія / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 388 с.
20. Про Стратегію національної безпеки України. Рішення Ради національної безпеки і оборони від 14 верес. 2020 р. Указ Президента № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>
21. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України»: Указ Президента України від 20 серп. 2021 р. № 372/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372/2021#Text>
22. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серп. 2021 р. Указ Президента № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>
23. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2020 р. № 1126-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>
24. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 берез. 2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021/print>